

Översättning av kapitel 4 ur **Evelyne Frank: *Avec Etty Hillesum: Dans la quête du bonheur, un chemin inattendu*, 2002.**

(*Med Etty Hillesum: På jakt efter lyckan, en oväntad väg*, 2002)

Översättning: Barbro Lindhe

Kapitel 4

TRÄD OCH BLOMMOR

Etty Hillesum intresserar sig mycket för de växter som finns i hennes närhet. Till vissa skapar hon till och med starka band och har gjort sedan lång tid tillbaka: ”Jag minns blodboken i min ungdom. Jag hade en alldeles speciell relation till det trädet. Det fanns kvällar när jag plötsligt kunde gripas av en stark längtan att få se det. Det tog en halvtimme att cykla dit och när jag kom fram snurrade jag runt trädet som hypnotiserad av den blodröda blicken.”

Hon älskar både träd och blommor och stannar gärna till några ögonblick inför dem, innan hon kastar sig ut i dagens bestyr. Då betraktar hon dem och låter sig i sin tur beskådas. Hon ställer frågor till dem och ja, identifierar sig med dem. Därför faller det sig naturligt att hon skriver följande, plågad av Spiers död: ”Där står det gamla trädet, det som skulle kunna skriva min levnadshistoria. Men det är inte längre samma träd, eller beror det på att jag själv inte längre är densamma?” (15 september 1942), vidare: ”Det här skrivbordet känns åter välbekant för mig och trädet utanför mitt fönster ger mig inte längre yrsel.” (17 september 1942). Hon kommer senare att skriva: ”Fortsatte ni länge att vinka adjö till mina två rosenknoppar?” (brev till Hans Wegerif och några andra, Westerbork 7 juni 1943).

För att helt och fullt kunna förstå Etty Hillesum måste man inse vad träden och blommorna representerar för henne och också vad hon gör med dem och genom dem.

Växter förekommer alltså i Etty Hillesums liv innan Spier finns där, till exempel vetet i hennes barndom som väckte känslor av det gudomliga hos henne, ungdomens blodbok och buketten med prästkragar i hennes sovrum, som nämns i början av dagboken i juni 1941.

Men det är sant att Spier medverkar till att förstärka den betydelse växterna får i hennes liv. Tillsammans med honom har hon minnen förknippade med träd. Hon likställer honom med ett träd i följande rader: ”Och dessa två händer beledsagar mig med sina uttrycksfulla fingrar som är unga kraftfulla grenar. Dessa händer breder ofta ut sig över mig med en beskyddande gest i bön, de kommer inte att överge mig, de stannar ända till slutet.”

Spier får henne också att tänka på blommor. Att frammana blommor i minnet för i regel även med sig att hon tänker på Spier. I själva verket finns det ett överflöd av blommor associerade med Spier, som den här kvällen i mars 1942: ”När jag steg in såg jag hans obäddade säng. En tung orkidékvist lutade sig över lakanen och spred sin väldoft över dem. Och på hans nattygsbord intill huvudkudden stod starkt gula narcisser som var förvånansvärt fräscha och gula i färgen.” Frukost hos honom ”vid hans lilla runda bord bredvid pelargonen som dag efter dag fortsätter färga dekoren blodröd” (juli 1942), motsvarar en symbolbild för lycka. Hos Spier sover Etty under ett blommönstrat täcke. Han ger henne gula klockor, röda och vita tulpaner och fem små rosenknoppar. De promenerar tillsammans ”genom dessa så

välbekanta gator i södra Amsterdam för att gå och beundra ”sina” blommor.” När hon tänker på den avlidne Spier, säger hon sig att han ”vilar (...) begravd under blommorna.”

Etty Hillesum omnämner inte ofta skogen och då hon gör det är det som metafor för ett andligt tillstånd. Hon är inbiten stadsbo och föredrar hedlandskapet där blicken kan vandra fritt. Holland är inte heller något skogsland. Från och med våren 1942 blir det dessutom förbjudet för judarna att vistas i skogen, vilket hon förklarar så här: ”Minsta trädunge på två eller tre träd har döpts om till ”skog” och fått en skylt: ”Förbjudet för judar”. Man ser dessa anslag florerat överallt.” Ytterligare en orsak är att hon i juni blir anvisad Amsterdam som bostadsort. Återstår endast träden längs med gator och kanaler. De som reser sig utanför hennes fönster betyder mycket för henne: ”Det mörka nätet av grenar i vårens lätt halvgenomskinliga ljus! I morse skymtade jag trädens toppar utanför mitt fönster. I eftermiddags var det trädstammarna som en våning längre ner visade sig i de breda fönsteröppningarna”.

Så snart Etty Hillesum befinner sig i Amsterdam har hon tillgång till blommor. Förteckningen över deras uppdykande under årstidernas lopp utgör en riktig trädgård: tulpaner från december ända till mars-april – vi befinner oss i Holland! - ; krokus och klockor med okänt namn i mars-april; anemoner i april; prästkragar, pelargoner och praktliljor i juni; många rosor, även terosor, från juni till juli; violer i juli; en cyklamen i september; solrosor, alltså solar, men inte avsedda för henne utan att ge bort i oktober; krysantemum i november-december. Ibland nämner hon prydnadsbuskar: en blommande jasmin bakom huset i juli och den kära ”havtornen” för vilken det utan tvivel inte längre är frågan om blomning i oktober utan röda frukter.

Från Westerbork nämner hon ytterligare några träd, men det handlar snarare om buskar på denna plats. I juni-juli skriver hon om blombuketter på bordet och på fönsterbräderna i baracken hon tillfälligt bor i. Hon berättar om backnejlikor på hedarna och flera gånger nämns fält med lupiner. Men allt eftersom antalet deporterade ökar och det byggs extra baracker, minskar dessa naturbeskrivningar avsevärt i omfång: 1943 är det inte längre som under föregående sommar fråga om gula lupiner, som bredde ut sig ”ända till avlusningsbaracken” mitt i lägret mellan kantine och desinfektionsbaracken. I Westerbork har träd och blommor blivit något som finns längre bort: ”Jag tittar ut genom fönstret och ser holländska moln jämngöra av regn, några potatisfält och där borta i fjärran två holländska träd;” ”Bakom taggträden en böljande linje av låga buskar – de ser ut som små granar”; ”På kvällen ser vi solen sjunka ner i de violetta lupinerna bakom taggträden”. Bara om läsaren påminner sig de reflexioner Etty Hillesum hade angående uttrycket ”bakom taggträden” i sitt brev från december 1942 kan han till fullo förstå innebörden.

För Etty Hillesum representerar trädet principen för stabilitet. ”I morse när jag vaknade såg jag på nytt trädens toppar,” ”Det står fortfarande där, det där trädet,” ”Det välbekanta trädet rätade upp sig”. Trädets stadga liksom renheten i linjerna hos vinterns och vårens avlödade grenar får henne att tänka på askes. ”De avlödade grenarna som klättrar utanför mitt fönster täcker sig nu med unga gröna löv. En lockig kalufs på deras nakna och hårda, asketiska kroppar” (maj 1942). Personifikationen låter här ana ett manligt ideal som består i skönheten hos en kropp som arbetat hårt och med självbehärskning som främsta tecken på virilitet – vi är nära etymologin för det franska ordet ”dygd”. Men också ömhet ingår liksom förmågan att hålla ut och denna egenskap följs naturligt upp i minnesanteckningen: ”Det här trädet (...) skulle kunna skriva min levnadshistoria.” Det är alltså det maskulina som man kan förlita sig på, vilket motsvarar ”hesed” i den judiska världen. (Det handlar i själva verket om att vara

sann, trogen sitt ord, en egenskap som man finner hos Gud, se t. ex. Psaltaren vers 136, omkvädet.)

Den direkta fortsättningen på Etty Hillesums tankar om träden den 30 maj 1942 i hennes dagbok är som följer, jag citerar bara de första raderna: ”Intryck från igår kväll i mitt lilla sovrum. Jag hade lagt mig tidigt och från min säng såg jag ut genom det öppna perspektivfönstret. Man skulle ha kunnat säga ännu en gång att livet med alla sina hemligheter var mig helt nära, så nära att jag kunde röra vid det. Det kändes som om jag vilade mot livets nakna bröst och hörde hjärtats regelbundna och milda slag. Jag låg utsträckt mellan livets nakna armar, skyddad och i trygghet.”

Blicken på träden har förtydligat detta ”intryck”. Det finns emellertid en förutsättning och det är förtröstan. Hon befinner sig ju i ett historiskt skräckscenario, vilket hon just frammanat (”När jag upphör att vara på min vakt och överlämnar mig åt mig själv, så vilar jag plötsligt mot livets nakna bröst”). ”Intrycket” blir ”en gång för alla min känsla inför livet” och termen ”liv” har som följeslagare en konstellation med kvalitativa adjektiv (”beskyddande”, ”trogen”, ”stark”, ”god”, ”barmhärtig”), vilka i allmänhet också fungerar som attribut förknippade med Gud, ännu inte nämnd här. ”Och hans armar som omfamnar mig är så mjuka och så beskyddande – och hans hjärtas slag, jag skulle inte ens kunna beskriva dem: så långsamma, så regelbundna, så milda, nästan dämpade, men så trofasta och tillräckligt starka för att aldrig upphöra och på samma gång så goda, så barmhärtiga.”

Samma metafor dyker upp två gånger till i dagboken. Första gången ersätts den opersonliga benämningen ”liv” effektivt med namnet ”Gud”: ”Och det mest bisarra, det är att jag inte känner att jag är i deras klor, vare sig jag stannar kvar här eller blir deporterad.” Det är den 11 juli 1942. Både tankar och uttryck hos Etty Hillesum har utvecklats i jämförelse med följande avsnitt från den 7 juli då hon skriver: ”Någon gång då de kommer att ha mig i sina klor, mig och mina lingvistiska bekantskaper”, och detta tack vare det hon upplevde med träden den 29 maj 1942, vilket tillåter henne att fortsätta så här: ”Jag känner att jag inte är i någons klor, jag känner endast att jag vilar i Guds armar – för att uttrycka det med en smula emfas.” Andra gången som Etty Hillesum använder denna metafor har processen gått ännu längre genom att hon ändrar pronomenet ”han”, som uttrycker något yttre, till ”du”, som uttrycker en relation mellan två: ”Det finns människor (...) som försöker skydda sin egen kropp som ju blott är en uppsamlingsplats för tusen känslor av ångest och tusen känslor av hat. De säger: ´Ja, jag kommer aldrig att hamna i deras klor!´ De glömmer att man aldrig är i någons klor så länge som man är i dina armar.”

Den som är förtrogen med Bibeln kan jämföra den ”känsla” som Etty upplever med Lukas 12:4: ”Men jag säger eder, mina vänner: Frukten icke för dem som väl kunna dräpa kroppen, men sedan icke hava makt att göra mer” Paralleller finns i Matteus 10:28 eller Romarbrevet 8: 35 och 38-39: ”Vem skulle kunna skilja oss från Kristi kärlek? Männe bedrävelse eller ångest eller förföljelse eller hunger eller vakenhet eller fara eller svärd? (...) Ty, jag är viss om att varken död eller liv, varken änglar eller andefurstar, varken något som är eller något som skall komma, varken någon makt i höjden eller någon makt i djupet, ej heller något annat skapat skall kunna skilja oss från Guds kärlek i Kristus Jesus, vår herre.”

Kvällen den 29 maj 1942, då denna unga kvinna från sin säng upplevde träden som asketiska kroppar genom det öppna fönstret, tycks hon ha mött lyckan hos den som ”bor i Shaddais skugga”. Det vill med andra ord säga ”den Mäktige”, han som i sin storhet förblir herre över sin makt enligt den judiska traditionen. Hon upplevde lyckan hos den som ”den Levande” ”täcker med sina vingar”, alltså tar under sin Shekhina enligt Psaltaren 91: 1 och 4.

Kanske råkade hon läsa detta då hon öppnade sin bibel på tåget som förde henne till Auschwitz? Hon kunde också göra Psaltaren 63: 7-9 till sitt: "när jag kommer ihåg dig på mitt läger, (...) och under dina vingars skugga jublar jag; min själ håller sig intill dig."

Hon vågade tro på att denna mycket subjektiva upplevelse var förankrad i verkligheten och gjorde den till grunden för hela sin existens i fortsättningen. Hon försökte främst bevara upplevelsen levande i minnet i stället för att få den bekräftad och stärkt genom att försöka återuppleva den. Det är just denna medvetenhet om att hon är i Guds famn, som skyddar henne från både förnedring och misströstan under den tid som sedan följer. Det är omöjligt att krossa henne. Hon har Guds beskydd.

Från den stunden kan det hon lärt sig av träden följa henne i livet. De uppmanar henne att hålla stånd liksom de själva gör. Trots hennes unga ålder kan vi utan tvivel räkna henne till "de gamla, de mycket gamla" i lägret, de som "än en gång har styrkan att rota sig i ny jord (...) och accepterar sitt öde med värdighet och sinneslugn".

Den kärlek hon har till blommor ingår i en större kärlek som omfattar allt som är vackert. Man återfinner den i hennes kärlek till trädet ovan, till himlen, till manligheten, till kvinnlig behagfullhet ända upp i hög ålder ("Jag har alltid beundrat det furstliga behag med vilket hon vilade på sin eländiga halmmadrass"), och till sin egen skönhet. Hur kan man heta Ester utan att vara mottaglig för skönhet? Den Heliga Skrift säger oss följande om drottningen med detta namn: "Hon var en flicka med skön gestalt, fager att skåda" (Ester 2:7) Följaktligen inte fråga om att vara "ett våp"! Men Etty Hillesum önskar verkligen vara vacker. Enda gången hennes text är bristfällig i den franska översättning, som vi förfogar över, är när hon framkallar stunden då "hennes ansiktsdrag kommer att ha blivit förfulade och härjade av alltför mycket lidande." Att ett ord saknas där i manuskriptet visar på problem. Det har ingenting att göra med koketteri: skönhet är en allvarlig sak som väcker starka känslor: den är sången till livet mot en fond av död. (Och när mina ansiktsdrag har blivit förfulade och härjade av alltför mycket lidande och alltför hårt arbete, kommer hela mitt sjäsliv att kunna strömma till mina ögon och alla (...) kommer att koncentrera sig till mina ögon". Den franska översättarens kommentar till parenteserna: "Ett ord saknas i dagboksmanuskriptet.")

Etty Hillesum älskar alltså blommor för deras skönhets skull. De finns i överflöd i hennes verk, så mycket mer som vi befinner oss i blomsterlandet Holland. De har dofter och färger som smyckar texten. Pastellfärger: rosa, gul-rosa (terosa), malvafärgade. Starka färgtoner: cerise, röda, violetta och i synnerhet gula. Vitt får kontrastera mot en mörk fond.

Dessa färgnyanser brister ut liksom i lovsång, även om "bilden av slagfälten ibland tränger sig på med en giftgrön färg", när Etty fortfarande är kvar i Amsterdam, och även om "de Gröna" med "slöa och föraktfulla, rödbrusiga ansikten, där man förgäves försökte upptäcka ett sista drag av mänsklighet", terroriserar henne i lägret i Westerbork. Hos Etty Hillesum handlar de visuella sinnesintrycken inte bara om färgnyanser utan lika mycket om ljuseffekter, vilket påverkar hennes val av vaser i tenn eller kristall. Blommorna blir uttryck för denna unga kvinnas sensualitet, hon som älskar parfymerade tvålar och är snar att starkt förnimma saker och ting: "Denna obäddade säng, orkidéerna och narcisserna: vi behöver inte sträcka ut oss sida vid sida; stående i halvdagern i detta sovrum kändes det som om jag steg upp från en kärleksnatt".

Många av de adjektiv som beskriver blommor väcker tanken på det hemliga liv man har då man är försjunken i sig själv ("slutna", "ogenomträngliga"), visar ödmjukhet ("liten", "rekurrerande") eller ömhet ("innerlig"). Andra uttrycker livskraft ("strålände", "bländande", "överdådigt"). Även genom verben uttrycks en intensitet i livet, hur tyst och milt det än må vara och kanske smärtsamt: "resa sig", "öppna sig", "blomma mycket försiktigt", "blöda",

”bloda ner” ”hänga med utmattad min” för att ”ha levt för intensivt”. Texten visar en uppmärksamhet på och omsorg om allt som lever, något som manifesterar sig mer konkret i det sätt hon behandlar blommorna på; denna unga kvinna låter dem verkligen genomleva hela sin blomning inbegripet döden: ”Den här lilla röda knoppen och den här pyttelilla vita knoppen är båda slutna och ogenomträngliga men ändå så förtjusande,” ”Mina fem unga rosenknoppar”, ”En av de gula rosorna är utslagen så långt det är möjligt och betraktar mig med sitt stora, vidöppna öga”, ”Rosornas kronblad översållar mina böcker,” ”Avsommade terosor.”

Träden utanför fönstret och blommorna på skrivbordet blir Etty Hillesums natur, eftersom de antisemitiska åtgärderna berövar henne all kontakt med den. (Rosa Luxemburg förhåller sig på liknande sätt inför varje grässtrå hon ser i ”Brev från fångelset”. En jämförande studie mellan dessa båda kvinnor skulle säkert visa sig vara intressant. De visar så många gemensamma drag, t. ex. mottagligheten för himlens skiftningar, hungern efter poesi och ett engagemang i sitt skrivande, även om det förvisso uttrycktes på olika sätt. De valde båda livet och glädjen.) ”Tänk dig,” skriver Etty Hillesum till en ung modfärdig väninna, ”att vi avtjänar ett fängelsestraff som kan vara i några år, och försök leva som om de tre träden du ser var en skog.” Alltid Kropotkins princip: utgå från det som fortfarande är möjligt, för att därifrån utveckla alla dimensioner. I detta lilla stycke natur liksom i himlen är det som Etty Hillesum möter skapelsen och genom den Skaparen. Himmel, träd och blommor vittnar om en annan tingens ordning där det förvisso är svårt men möjligt att leva. Där finns varken hat, ångest eller andra ohyggligheter. Där känner man inte till att orden ”Mänskligheten”, ”Världshistorien”, och ”Lidandet” stavas med sjukligt förstörade versaler.

Kontakten med blommor tillåter Etty Hillesum att vara kvar i en värld av förtröstan och enkelhet, där allt befinner sig på rätt plats, behåller sina rätta proportioner och är i förbindelse med det som är Levande: ”Jag känner mig lätt till sinnes, alldeles lätt och alldeles bra, befriad från alla dessa djupa och plågsamma tankar, alla dessa känslor så tunga att bära. Jag känner mig lätt och enkel men full av liv och med ett djup som jag också förnimmer som något enkelt”, säger hon efter att i minnet ha frammanat gula tulpaner och tre tallkottar från heden.

Verkligheten är för Etty Hillesum på samma gång denna tingens ordning och kriget. Både/och. För henne handlar det inte om en troshandling utan om ett konstaterande: både/och. Hon har bestämt sig för att ta fasta på att det är så och integrera båda i sitt liv. Så kan man förklara uppräknningen av soldater och blommor huller om buller. ”Jag gick längs kajen och vinden var på samma gång mild och uppfriskande. Vi passerade schersminer, små rosor och tyska gendarmer.” På samma sätt blandar hon friskt beskrivningar av träd och blommor med påminnelser om det lidande som försiggår på gatorna och i lägren. I hennes brev från Westerbork den 8 juni 1943 förekommer till exempel upprepade gånger att lupiner och loket för deportationståget omnämns efter varandra. ”En gendarm plockar lila lupiner med överlycklig min medan hans gevär slår mot ryggraden. När jag vänder huvudet åt vänster ser jag en pelare vit rök och hör flåsandet av ett lokomotiv. Människorna är redan ihopsamlade (...). Den naturälskande gendarmen har plockat färdigt sin violetta bukett, kanske tänker han uppvakta någon ung bondflicka i trakten. Lokomotivet utstöter ett ohyggligt skrik, hela lägret håller andan, ytterligare tre tusen judar lämnar oss. Därnere, i godsvagnarna finns det många spädbarn.” Asyndeton fångar här stilistiskt upp att verkligheten är både/och.

Under de här åren tar det fasansfulla kosmiska proportioner i en judes liv och därför koncentrerar sig Etty Hillesum på att försöka bevara medvetenheten om det sköna levande: ”Mina röda och gula rosor har slagit ut. Medan jag var därnere i helvetet har de fortsatt

blomma helt lugnt. Jag kom hem till mitt med en stor bukett rosor. Och de finns där. De är inte mindre verkliga än allt det elände som jag är vittne till under en dag.” ”Även hos denna lilla cerise cyklamen finns det verklighet.” De verbala formuleringarna ”de finns” och ”de är” har här en stark betydelse. Det är uppenbart att blommorna liksom himlen fungerar som skydd för Etty Hillesum.

Hur kan man då förklara mysteriet med att blommor och ohyggligheter existerar sida vid sida? ”Nog är det bisarrt med den här späda jasminbusken, som står så strålande i den leriga halvdagern mitt i all denna tristess! Jag förstår mig inte alls på den. Men man behöver inte heller förstå. I detta 20:e sekel kan man mycket väl tro på mirakel fortfarande. Och jag tror på Gud, även om jag inom kort blir tvungen att slukas av lössen i Polen.” ”Himlen är full av fåglar, de violetta lupinerna breder ut sig med ett furstligt lugn, två små gamla tanter har kommit och satt sig på lådan för att prata, mitt ansikte översvämmas av solsken och under våra ögon fullbordas en massaker, allt är så obegripligt”.

Inför himmel, träd och blommor vågar sig Etty Hillesum på att tro att detta både/och omfattar någon mening, en betydelse som utan tvivel undflyr henne men som hon likväl anar: ”Livet och döden, lidandet och glädjen, blåsorna på mörbultade fötter, jasminbusken bakom huset, förföljelserna, de oräkneliga vidrigheterna, allt, allt finns inom mig och bildar en kraftfull enhet, och jag accepterar det som en odelbar enhet och börjar förstå bättre och bättre - för eget bruk utan att ännu kunna förklara det för andra – logiken i denna helhet”.

Av detta följer, tycks det mig, all den användning av blommor som denna unga kvinna har, särskilt efter Spiers lektion i juni 1942, som jag återger här: ” Jag sa bara: ‘Kanske är det rädslan att inte kunna stå ut med prövningarna?’ Och han med mycket allvarligt tonfall och tillbakahållen rörelse: ‘Denna prövning kommer till oss alla’. Sedan köpte han fem små rosenknoppar, lade dem i min hand och sa: ‘Ni förväntar er aldrig något från den yttre världen och det är därför ni alltid får något.’” Blomman är här en försäkran genom handling.

Tidigare upplevde Etty Hillesum blommor med större lätthet. På så sätt kunde hon frammana drömmen om den unga bruden, då hon promenerade med Spier med vita krysantemum i handen (november-december 1941). Som en dyrbarhet bevarade hon en torkad röd anemon, som hon hade burit på Spiers femtiofemte födelsedag den 24 april 1942, en anemon som avslöjat henne som ”en rysk Carmen”. Det var oskyldigt. Men det var möjligt att driva betydelsen längre och det gör Etty Hillesum i fortsättningen, särskilt med jasminbusken bakom huset (juli 1942), en bukett rosor som hon köper till sig själv den 22 juli 1942 strax innan kallelsen till Westerbork, en cerise cyklamen (september 1942) och lupinerna i Westerbork (somrarna 1942 och -43).

För henne innebär nu att äga blommor eller om hon inte kan det, som i Westerbork, gå och titta på dem (lupiner), detsamma som att sätta upp en trosakt: livet är värt mödan att levas, skapelsen är god, skönheten och kärleksfullheten kommer att få sista ordet, jag tror på Gud.

Men denna envetenhet att hoppas mot alla odds är densamma som juden känner, då han tänder sin åttaarmade ljusstake med innebörden att stiga mot himlen under årets djupaste nätter vid Hanoukka-högtiden. Ty att tända hanoukkia-ljus är samma credo. Etty Hillesum har ingen ljusstake och tänder inget ljus utan hon köper blommor. Hon gör detta uppenbarligen både medvetet och avsiktligt, väl dokumenterat (den 22 juli 1942), mot en ”helvetesfond”, då hennes kallelse till Westerbork kan anlända vilken dag som helst (hon får den i början av augusti) och då ”många säger (till henne): hur kan du fortfarande tänka på blommor?” Hon gör sig verkligen besvär för att få tag i dem. Det är på kvällen efter en arbetsdag på Judiska rådet: ”Efter en lång promenad i regnet (vi får påminna oss om att cykel, buss eller spårvagn

är förbjudna för henne) och trots blåsor på fötterna gjorde jag en sista liten omväg på jakt efter en blomsterkärra.”

Hennes önskan att avsluta dagen med en bön om skönhet bortom de lidanden hon uthärdat liknar, tycks det mig, samma andliga förhållningssätt. Det handlar om ett liv där förtröstan och kärleksfullhet har sista ordet: ”Min Gud, (...) jag har jagat bort ångesten (...). Dagen har verkligen varit mycket svår. Jag har dock lyckats finna mig i det och nu skulle jag väldigt gärna vilja säga något riktigt vackert, jag vet inte varför, apropå de här rosorna eller min kärlek till honom. Jag ska läsa några fler ´sånger´ av Rilke.” Att hon väljer livet, kärleksfullheten och nåden kan skenbart tyckas ta en mer resignerad form: att dö i skönhet. Hon skriver i själva verket: ”Man´ vill förrinta oss totalt (...). Om det är nödvändigt att döda oss må det åtminstone ske med behag”. ”Det är förvisso den fullständiga utrotningen. Men låt oss åtminstone genomlida den med skönhet!” Att köpa rosor i juli 1942 eller att ha en cyklamen bredvid sig i september 1942 innebär just detta för Etty Hillesum.

Genom blommorna väljer hon det liv som hon kallar ”det inre livet”, frukten av det arbete hon till stor del utfört vid sitt skrivbord: ”Jag satt vid mitt skrivbord och visste inte hur jag skulle närma mig livet. Det berodde på att jag ännu inte hade nått fram till det liv som fanns inom mig. Det är vid detta skrivbord som jag lärt mig att förena mig med det liv som jag bar inom mig.” Detta har skett med böcker av stora tänkare och poeter, genom dagboken, alltså bönen, och genom blommorna. De senare arrangerades inte slumpmässigt på skrivbordet eller enbart som dekoration. Blotta tanken skulle få denna unga kvinna att reagera, precis som hon upprörs över tanken på att läsa enbart för sitt nöjes skull!

”Jag föreställer mig på ett ungefär hur alla dessa människors inre kan vara”, noterar hon apropå hur hennes medsystrar och bröder upplever misären, utan tecken på naivitet, eftersom hon redan har erfarenhet av Spiers död och av lägervistelsen i Westerbork, förvisso ännu i sin början denna den 29 september 1942. ”Stackars avskalade liv. Det är därför man förleds att säga det som jag så ofta hör: ´Jag är inte längre i stånd att läsa en bok, jag kan inte längre koncentrera mig. Förr var mitt hus alltid fullt med blommor men idag, nej, jag har verkligen tappat lusten.´ Ett utarmat och torftigt liv (...). Skulle man inte kunna lära människor att det är möjligt att ´arbeta med´ sitt inre liv?”

Etty Hillesums blommor står på skrivbordet därför att de är delaktiga i hennes arbete att nå andlighet. Flera avsnitt i dagboken omnämner i själva verket skrivbordet i det fridfulla sovrummet, böckerna, blommorna och Gud i samma anda: ”Etty Hillesum, en flitig student, i ett rum fyllt av skratt, böcker och en vas med prästkragar;” ”God dag, mitt röriga skrivbord! Dammtrasan slingrar sig i nonchalanta kurvor runt mina fem unga rosenknoppar, och Rilkes ´Über Gott´ är till hälften krossad under ´Affärsryska´” (Ett av de verk hon läser har titeln ”Filosofins trädgård”). Men det arbete hon gjort vid skrivbordet med sina böcker, blommor och Gud står sig: ”Vid skrivbordet mitt ibland mina författare, poeter och blommor har jag älskat livet så högt. Och därnere mitt ibland barackerna, som är befolkade med ansatta och förföljda människor, har jag fått bekräftelse på min kärlek till detta liv.”

Hon säger själv att det finns två orsaker till att hon fortlöpande upplever meningsfullhet trots det som sker. Å ena sidan, att hon inte stannat kvar: ”här, i ett fridfullt och blomstrand rum, där jag slukade poesiböcker och stora tänkare och prisade Gud”, å den andra, att hon varken låtit sig uppslukas eller sugits upp som en svamp av de händelser som sker. Detta har hon klarat tack vare skrivbordet, blommorna (och himlen), böckerna samt bönen.: ”Varje dag befinner jag mig i Polen på stridsfälten (...); varje dag är jag hos utsatta, förföljda och döende människor, men jag är också nära jasminbusken och fliken av blå himmel utanför mitt fönster.”

Vad lär man sig av blommorna? Flera saker. Framför jasminbusken i juli 1942 blottlägger Etty Hillesum, kanske utan att själv veta om det, på nytt den "perfekta" tiden i sin semitiska värld och detta kommer att bli ett stöd för henne. Alltså står hon den 1 juli förundrad inför buskens blomprakt och lever på något sätt genom den och låter den bli hennes sällskap. Men ett tiotal dagar senare antecknar hon: "De senaste dagarnas regn och stormar har förstört jasminbusken. Dess vita blommor flyter omkring utströdda i svarta pölar på det platta garagetaket." Enligt vårt västerländska sätt att se innebär detta att allt är slut, det vill säga utplånat. "Utmattad!", skulle Ronsard utbrista, han som i så hög grad satte sin prägel på vår skolgång. Etty Hillesum reagerar annorlunda: "Men någonstans inom mig fortsätter denna jasminbuske att blomma lika överdådigt och lika kärleksfullt som förr." Det som har skett ända till slutet, det som är perfekt kan helt enkelt inte bara upphöra att existera. Så är det definitivt. Det är upp till människans minnesförmåga att bevara detta levande, givet hennes begränsade kapacitet. Den bibliska texten skulle tillägga att Gud, när det gäller honom, minns för alltid. (Lukas 10:20).

Bredvid samma jasminbuske tar Etty Hillesum, som inför en vacker marshimmel 1941 lärde sig ta emot skönheten i denna världen i stället för att försöka fånga den, ytterligare ett steg. Denna jasminbuske, som hon älskar och hädanefter bär inom sig, den ger hon till Gud, vilket paradoxalt nog inte gör att hon berövas den. Läsaren kan uppskatta den väg hon tillryggalagt från tvångshandling till offergåva: "När jag tyckte en blomma var vacker skulle jag velat pressa den mot mitt hjärta eller äta upp den"; "Jag har med mig (...) en doftande jasmin till dig. Och jag kommer att ge dig alla blommor som jag möter på min väg och de är många, tro mig."

Blommorna har när allt kommer omkring väckt en önskan hos författaren att vara som de. Denna önskan hade gamla rötter: betraktandet av barndomens vetefält i Deventer blev till ett outplånligt minne för Etty Hillesum. Inom sig bar hon bilden av det som hon hade upplevt då: föreningen om det gudomliga och ett ofantligt välbehag. Denna unga kvinna minns enkelheten hos vetet, ängarna, träden och blommorna och använder dem som exempel: ("Jag skulle vilja vara alldeles enkel (...) som en äng"). Hon älskar spontant enkelheten. Hon tar till sig den skönhet som finns i japanska träsnitt. Askesen tilltalar henne, eftersom hon känner starkt att skönhet utesluter tillgjordhet och överlastning, något som Evangeliet bekräftar för henne i en av hennes favorittexter: "Beskåden liljorna på marken, huru de växa (...) icke ens Salomo i all sin härlighet var så klädd som en av dem" (Matteus 6: 28-29). Av vetet, ängarna och blommorna lär hon sig också vad ödmjukhet är, utan vilken ingen lycka är möjlig. Det innebär att aldrig framställa sig eller uppfatta sig själv som varken för mer eller mindre än vad man är, att hitta sin rätta plats, som varken är vanhedrande eller orimlig, och att finna det som är ens inre djup och sanna välbefinnande. Vidare innebär det att leva tillgänglig för livet och det Levande på samma sätt som myllan är för regnet och solen, frosten och vinden, och utsädet.

Det är denna ödmjukhet som tillåter Etty Hillesum att en dag säga vad gäller hennes skrivplaner, att hon nu accepterar "att då och då vara i vänteläge och i träda." Tålmodet blev mödan värt, då hon lite längre fram kan konstatera att trädan blivit bördig åkermark: "Mina svåraste ögonblick av bedrövelse, ja till och med misströstan, lämnar efter sig fruktbara fåror." Andra lektioner från växtriket: trädens orörlighet, vetets tystnad, frånvaron av ett *varför* hos jasminen, vilket gör henne medveten om att det handlar om att *vara* snarare än att *göra*.

Här skulle man kunna tro att man befinner sig i Silesius' verk liksom i kapitlet om himlen. Samma tematik, samma ton och ibland nästan samma rytm: "Man måste glömma ord som

Gud, Död, Lidande och Evighet. Man måste bli lika enkel och lika stum som vetet som växer eller regnet som faller. Man måste nöja sig med att vara”, skriver den unga kvinnan. ”Rosen frågar inte varför, hon blommar därför att hon blommar”, ”Vara aktiv är bra, be ännu bättre. Bättre ändå är att hålla sig stum och orörlig i Guds närhet”, säger mystikern. En sådan attityd vilar på förtröstan och det vet Etty Hillesum alltför väl, hon som betraktar naturen genom sin ångest och från och med detta exempel ber om frid: ”Jag börjar lida av sömnlöshet: det är ej tillåtet! Redan i den första gryningen hoppade jag ur sängen och böjde knä vid fönstret. Det välbekanta trädet reste sig orörligt, förstelnat i den gråaktiga tidiga morgonen. Och jag bad: ”Min Gud, skänk mig den djupa och mäktiga frid som är utgjuten i din natur (...)”.

Den enda bibliska metafor som hon identifierar sig med och som är av största betydelse för henne är liljorna på marken (Matteus 6:2 och Lukas 12:27). Dag efter dag, ja timma för timma, arbetar hon på att försöka leva lika förtröstansfullt som de. Hon tolkar sin situation av extrem försakelse som en hemsk kris och ond i sig själv, men förståelsen av tron kan förvandla den till en chans att leva mer för Gud, det vill säga som liljorna på marken: ”Om man väl förstod sig på denna tid, skulle den kunna lära oss att leva som liljorna på marken.” Med andra ord ger liljorna på marken henne nyckeln till hur hon ska kunna läsa sitt liv och få någon mening i den maktfullkomlighet och vidriga orimlighet som nazismen tvingar på henne, något som tillåter henne att leva sin tid med sin generation trots allt.

Etty Hillesum liknar sin tillvaro vid en växande planta, vilket de bibliska liknelserna kan sägas uppmuntra. För denna unga kvinna handlar det om att urskilja det som är gott i sig. Hennes tanke, att en rättfärdig tysk till exempel bör bli respekterad, är en ”frigörande tanke som rest sig likt ett ungt grässtrå, fortfarande tveksamt, i en djungel av kvickrot.” Liksom tjänarna i liknelsen om den goda säden och ogräset (Matteus 13:28) är Etty Hillesum angelägen om att ingripa snabbt inför ”lömska snår”, då dessa huvudsakligen står för hat och bekymmer. Som husbonden i skördetiden i samma liknelse (Matteus 13:29) förblir hon tålmodig, om det är fråga om människor: ”Det finns människor som jag bär inom mig som blomknoppar och som jag låter slå ut inom mig. Andra bär jag inom mig som sår ända tills de brister sönder eller varar sig.”

Etty Hillesum betraktar andras liv med en likadan men ändå olik blick: ”Jag observerar människorna som man betraktar plantor på en odling och fastställer hur högt mänsklighetens gräs har rest sig i dem..” Det liknar precis naturens tillväxt, människan likställs åter med gräset och de uppenbart forskande ögon som övervakar det. Likväl finns det ingen kontroll av ogräset. Detta nämns inte: ”Döm inte”(Matteus 7:1)

Det mänskliga i sig börjar med små steg som en grodd. Det är viktigt att skydda den, att gynna den genom trohet mot sig själv och under tiden låta den utvecklas i aktiv väntan med en kombination av initiativ och frånvaro av ingripande: ” Jag måste ha tålmod att låta växa i mig det som jag kommer att ha att säga. Men jag bör bidra till detta växande, gå före det och inte passivt invänta det.” Slå ut och mogna innebär en slutgiltighet, som också omfattar vår vistelse på jorden; ”Att bära frukt och blommor på varje tunnland där man har planterats, skulle det inte vara vårt ändamål? Och bör vi inte hjälpa till att förverkliga det?”

Om inte denna fruktbarhet innebär: ”bibehålla våra själar väldoftande”, en försäkran som berör Etty Hillesum inte endast med tanke på att hon älskar parfymer utan på grund av att hon är medveten om de livsförhållanden som väntar henne: ”Många instängda i ett trångt litet rum. Men är det inte just det som är vårt uppdrag mitt bland stinkande utdunster från våra kroppar?” Läsaren vet i själva verket att det stora problemet i Westerbork är hygien (förutom den spänning som skapas av tågavgångarna) och känner till de förhållanden som gällde för transporter till Auschwitz: ”avskalade vagnar med en tunna i mitten och sjuttio

personer stående i en tillsluten godsvagn”; ”en resa på tre dagar”; i en ”fullpackad godsvagn där man packar ihop män, kvinnor och barn, även spädbarn, med deras bagage och en tunna i mitten för allt lösöre.”

”En människas dagar äro såsom gräset, hon blomstrar såsom ett blomster på marken. När vinden går däröver, då är det icke mer, och dess plats vet icke mer därav”, säger Psaltaren (103: 15-16). Etty Hillesum och hennes vän Mechanicus är mycket medvetna om detta och ett yttrande angående frågan om att bli deporterad – i själva verket var det falskt alarm – är som ett eko ur Psaltaren och kunde vara en sammanfattning av det egna livet: ”Detta läger har gjort mig mer fördragsam, alla människor har blivit jämställda i mina ögon, de är alla grässtrån som böjer sig i stormen och som hukar sig under orkanen.” Det händer att denna unga kvinna upplever mänsklig bräcklighet på ett omtumlande sätt medan hon fortfarande befinner sig i Amsterdam: ”Och ibland tycks det mig som om mitt ansikte vissnar och förtärs inför mina ögon och att mina utsuddade drag är seklers släktled som störtar – allt faller då sönder inför mina ögon och mitt hjärta lossnar från allt.”

”Mitt ansikte vissnar och förtärs.” Det är sant att liljan på marken i evangelierna har kastats i ugnen. Mycket troligt blev det även den unga kvinnans lott. ”Mitt ansikte vissnar och förtärs”; ännu en av dessa mycket märkliga fraser i dagboken.

Det hindrar inte att liljorna på marken har fört Etty Hillesum närmare henne själv. I själva verken tycks hon inte komma ihåg att hennes namn Ester, på hebreiska Hadassa, betyder ”myrten” (Ester 2:7). Allt som man kunde lära sig av blommor och träd berörde henne alltså mycket.

Liljorna på marken för oss till liljorna i Höga visan, den mycket älskade, introducerad i konungens gemak (Höga visan 1, 1-2 och 4). Men den aktuella franska översättningen har som sista bibliska citat, det hon säger då hon förs till döden: ”Min boning ska vara i Herrens hus”. Hade hon inte kommit därefter att säga: ”Tanken att förlora sig i en annan varelse har försvunnit från mitt liv. Det återstår kanske bara en önskan om att ´ge´ mig till Gud eller till en dikt” och ”Sanningen att säga borde man skriva kärleksbrev endast till Gud.”

Blad och frukter från myrten används inom farmakologin för sin läkande verkan: sår-läkande, sammandragande, antiseptiskt och blodstillande. ”Man ville gärna vara ett plåster på många sår”, låter dagbokens sista mening. I Skriften är plåstret framför alla andra bokstavligen Kristus. Annorlunda uttryckt rör det sig om att vara Kristus. (Etty Hillesum säger inte uttryckligen detta. Men hennes text kan med rätta tillåta en sådan tolkning under läsarens ansvar.)

Vad gäller vetet i Etty Hillesums barndom så har det givit frukt: ”Jag har brutit min kropp som bröd och delat ut den bland männen. De var ju så hungriga och hade så länge försakat.”